

Причиною використання оцінної прагматичної пресупозиції в ірреальних порівняльних конструкцій визначаємо прагнення мовця створити умови, за допомогою яких його співрозмовник матиме змогу самостійно зробити заплановані автором висловлення висновки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алпатов В. М. Предварительные итоги лингвистики XX века / В. М. Алпатов // Вестник Московского университета. Серия 9 : Филология. – 1995. – № 5. – С. 84–92.
2. Арутюнова Н. Д. Прагматика / Н. Д. Арутюнова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 389–390.
3. Ахманова О. С. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика / О. С. Ахманова, И. М. Магидова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 43–48.
4. Гуреев В. А. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания / В. А. Гуреев // Вопросы языкознания. – 2004. – № 2. – С. 57–67.
5. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Серия ЛиЯ. – 1981. – Т. 40, № 4. – С. 368–377.
6. Кибрик А. А. Современная лингвистика: откуда и куда? / А. А. Кибрик // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – М. – 1995. – № 5. – С. 93–103.
7. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис ; пер. с англ. В. П. Мурат // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 37–89.
8. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства : монография / Ю. С. Степанов ; отв. ред. В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1985. – 335 с. – Библиогр.: с. 315–323.
9. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – 4-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 311 с.
10. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 52–92.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / Штерн І. Б. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
12. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages / David Crystal. – Oxford : Blackwell, 1992. – 438 p.
13. Finegan E. Language : Its Structure and Use / Edward Finegan. – 3-rd edition. – Fort Worth : Harcourt Brace College Publishers, 1999. – 613 p.
14. Hudson G. Essential Introductory Linguistics / Grover Hudson. – Oxford : Blackwell Publishers, 2000. – 533 p.
15. Parisi D. A Goal Analysis of Some Pragmatic Aspects of Language / D. Parisi, C. Castelfranchi // Possibilities and Limitations of Pragmatics. – Amsterdam: Benjamins, 1981. – P. 551–568.
16. Mann, H. Der Untertan. – Berlin: Aufbau – Verlag, 1953. – 443 S.
17. Süskind, P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders – Zürich: Diogenes Taschenbuch, 1994. – 320 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Коропатницька – здобувач кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: семантика, функціональна граматики німецької мови.

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ В АНТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ

Світлана ПОЛЮГА (Львів, Україна)

У статті проводиться аналіз праць провідних античних граматистів та визначення ними основних принципів класифікації частин мови, котрі стали одним з найперших джерел у становленні сучасної граматичної термінології.

The article carries out the analysis of the works of outstanding ancient grammarians and their determination of the main principles of classification of parts of speech, which became one of first and foremost sources in formation of the modern grammatical terminology.

Антична граматична наука є однією з найбільших скарбниць теоретичних положень та термінів, граматичних понять та зразків, якими послуговуються науковці у дослідженні сучасної мовознавчої науки. Граматична система того чи іншого античного граматиста привертає увагу не лише дослідника класичної філології, а й зацікавлює широке коло мовознавців.

Мета дослідження полягає у визначенні основних принципів класифікації частин мови провідними античними граматистами, котрі зробили чималий крок у становленні сучасної граматичної термінології. У грецькій науці таким ученим вважається Діонісій Фракійський та Прісціан – у римській граматиці. Саме граматична спадщина цих вчених заслуговує особливої уваги і до сьогодні беззаперечно залишається актуальною, оскільки їхні праці є найбільшим енциклопедичним та синтетичним лінгвістичним матеріалом. Дане питання неодноразово ставало предметом дослідження таких відомих класиків середини ХХ століття

як Розенштраух Г.І. [5], Кобів Й.У. [2], Оленич Р.М. [3], також цієї теми торкалися і сучасні дослідники класичної філології Пилипів О.Г. [4], Сафроняк О.В. [6].

Для виконання поставленої мети необхідно розглянути бачення античних учених поділу лексики на окремі групи слів – частини мови. Діонісій Фракійський мав можливість підсумувати у цьому питанні результати своїх попередників – стоїків та перипатетиків. Прісціан одержав у спадок уже сформовану граматичну термінологію і в його плани входило лише уточнити граматичні факти і докладно конспектувати та синтезувати важливі досягнення римських граматистів, на яких безпосередній вплив мала грецька наука.

Грецька олександрійська граматична школа ще дві тисячі років тому створила такі лінгвістичні концепції, якими послуговується сучасна граматична наука. Для пізнання граматичної думки олександрійських філологів особливу цінність має праця Τέχνη γραμματικῆ (Грамматика) Діонісія Фракійського (170-90 рр. до н. е.) [7]. Автор дотримувався погляду, що в мові існує певний порядок і окремі мовні форми складаються у подібні до себе групи. Таким чином, він підкреслює основну рису олександрійської школи – аналогію, під якою розуміли певну симетрію, подібність мовних явищ, яку вважали єдиним правильним критерієм при дослідженні грецької мови. Так, і Діонісій Фракійський вважав, що подібність у мові відображає ідеальний стан, який колись був у мові.

Основне місце у творі займають визначення частин мови, які можна тлумачити як систематизацію граматичних надбань. Аналіз частин мови граматик розпочинає з імені, він поділяє імена на власні та загальні. «Ім'я – частина мови, яка відмінюється за відмінками, означає тіло або предмет дії, тіло, наприклад, камінь, предмет дії, наприклад, виховання»: «Ὅνομα ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαίνον, σῶμα μὲν οἷον λίθος, πρᾶγμα δὲ παιδεία» [7: 24]. Чи не вперше ім'я розглядається настільки докладно з поданням граматичних категорій та широкою класифікацією імен, зважаючи на етимологію та значення слів. Граматист підкреслює категорії імені εἶδος (вид), γένος (рід), ἀριθμός (число), σχῆμα (форма слова), πτώσις (відмінок). Крім того, античний філолог у морфологічному розгляді імені особливу увагу звертає на його значення, розрізняючи первісні та похідні імена, а також торкається питання словотвору імен.

При поділі слів на частини мови Діонісій Фракійський керується флексійним та семантичним критерієм, тому до імені він зараховує прикметники, кількісні та порядкові числівники, питальні та неозначені займенники. Лише в середні віки завдяки кропіткій праці багатьох вчених-філологів прикметники та числівники було виділено в окремі частини мови.

Про дієслово Діонісій Фракійський висловлюється як про частину мови, що «не відмінюється за відмінками, але може приймати часи, особи, числа; виражає дію або страждання»: «Ῥῆμα ἐστὶ λέξις ἄπτωτος, ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσα» [7: 46-47]. Він не наголошує на основній властивості дієслів – означати дію; також не береться до уваги функція дієслова бути присудком у реченні, як зауважує Р.Оленич, щоб не відділяти від нього інфінітива, котрий не мав належного статусу серед функцій дієслова, тобто не визначає ні осіб, ні чисел та не виражає присудка [3: 56].

Далі автор граматики називає окремою частиною мови дієприкметник і пояснює, що це «слово, яке має властивості дієслів і іменників, крім осіб і способів»: «Μετοχή ἐστὶ λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ἡμετέρων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ιδιότητος...δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων» [7: 60]. Граматик підкреслює тільки морфологічні ознаки дієприкметника, пропускаючи його лексичні та синтаксичні значення.

Артикль (ἄρθρον) виступає відмінюваною частиною мови, яка має роди, числа, відмінки і може вживатися перед іменником чи після нього. Хоч у Діонісія Фракійського займенник виступає окремим розділом, проте відносний займенник ὅς, ἥ, ὃ автор, слідуючи традиції, зараховує до артиклів.

Називаючи займенник – ἀντωνυμία, автор подає основну функцію цієї частини мови – вживатися замість імені: «Ἀντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντί ὀνόματος παραλαμβανομένη,

προσώπων ὠρισμένων δηλωτική» [7: 63]. Займенник має шість ознак: особи, роди, числа, відмінки, форми, види. Тут він аналізує лише особові та присвійні займенники, а решту їх видів проаналізовано в розділі про ім'я, оскільки він розрізняє два основних види займенників: первісний – особові займенники та похідний – присвійні.

Далі вчений подає невідмінювані частини мови: прийменник, прислівник, сполучник. Прийменник (πρόθεσις) може виступати в складі слова та самостійно, а у реченні виконує допоміжну функцію. Це частина мови, яка вживається перед всіма частинами мови в складі складного слова чи речення або самостійно: «Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἐν τε συνθέσει καὶ συντάξει» [7: 70] На думку античного вченого ця частина мови не означає нічого сама по собі, тобто не має власної семантики і набуває змісту лише у сполученні з іншими частинами мови. Діонісій розрізняє самостійні та несамоствійні слова за аналогією до поділу звуків на голосні, які можна самостійно вимовляти, і деякі приголосні, яких не можна вимовити без допомоги інших. Автор у граматиці нараховує 18 прийменників.

Серед частин мови у Діонісія Фракійського вперше зустрічаємо термін ἐπίρρημα на позначення прислівника як частини мови. Мовознавець визначає прислівник як незмінну частину мови, яка характеризує дієслово або додається до нього: «Ἐπίρρημά ἐστὶ μέρος λόγου ἄκλιτον κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι» [7: 72]. Таке визначення прислівника наголошує на відношенні його до дієслова та тісний зв'язок з ним. Далі Діонісій поділяє прислівники на прості та складені і розглядає 26 груп прислівників. Найважливішими з них є прислівники часу (тепер), середини (розумно), способу (кулаком), кількості (часто), місця (вгорі), згоди (дійсно, так), припущення (можливо), порядку (по черзі) [4: 137]. Наведені приклади свідчать, що серед прислівників значне місце займають інші частини мови, а також частки, що виражають згоду, бажання чи заперечення, вигуки на позначення хвилювання, здивування, модальні дієслова. Таким чином, поняття ἐπίρρημα тут набагато ширше, аніж у сучасному розумінні.

У вченні про сполучник (συνδέσμος) увага звертається лише на його відношення до змісту речення. Учений сполучником називає «слово, котре сполучає у відповідному порядку думку і заповнює пробіли у висловлюванні»: «λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως καὶ τὴς ἐρμηνείας κεχηρὸς δηλοῦσα» [7: 86]. Діонісій, розглядаючи 8 груп сполучників, має на увазі їх роль у відповідних (умовних, часових, причинових) підрядних реченнях. Поряд із сполучниками тут зустрічаються різного роду частки та підсилюючі слова.

Τέχνη γραμματική (Грамматика) значно відрізнялася розв'язанням багатьох граматичних питань від стоїчної граматичної теорії, набагато перевищує її кількістю поставлених питань. Термінологія Діонісія Фракійського мала великий вплив і на створення термінів частин мови у давніх римлян і на розвиток подальшої граматичної термінології у середньовікових граматиках інших народів. Перші граматисти-слов'яни теж скористалися поділом на частини мови Діонісія Фракійського і перенесли грецьку класифікацію на слов'янський ґрунт та переклали дослівно чи просто скалькували назви частин мови.

Звісно цей твір у сучасному мовознавстві зазнав би великої критики, але цінність його полягає насамперед у давності дослідження та впливу термінології цього вченого на створення термінів частин мови у давніх римлян і на становлення та розвиток граматики сучасних народів.

Історія латинської граматичної термінології безпосередньо пов'язана з історією римської граматичної науки, створеної соціальними потребами римського суспільства. Становлення та розвиток латинської граматичної термінології значною мірою завдячує роллю грецької цивілізації в розвитку римської науки, культури, філософії, літератури. В I ст. до н. е. поширився вплив латинської мови і виріс інтерес до її вивчення. Незабаром у Римі поширюється вплив ідей граматистів Олександрії. Олександрійську граматичну систему у Римі запровадив Квінт Ремій Палемон і вона збереглася протягом всієї історії римської граматики. Граматичні поняття і категорії, створені Варроном, дуже часто були обтяжені філософським багажем, бо наслідував він в основному стоїко-пергамський напрям. Завдяки

Реммію Палемону граматики виділяється в окрему самостійну дисципліну зі своєю власною термінологією.

Велику роль у формуванні традиційного шкільного граматичного вчення відіграв римський варіант античної теорії під назвою «*Ars grammatica*» Квінта Реммія Палемона (І ст. н.е.). «Граматики» Квінта Реммія Палемона своїм обсягом, поставленими питаннями та їх розв'язанням вийшла далеко поза граматику Діонісія Фракійського.

Граматики наступних поколінь значною мірою користувалися граматичними здобутками своїх римських попередників. У змісті їхніх праць покладено палемонівське вчення про частини мови, яке, в свою чергу, сягає граматичного трактування Діонісія Фракійського.

Трактат Прісціана «*Institutiones grammaticae*» (Граматичні настанови) [8: Vol. II, III], що належить до V ст. н. е. є апогеєм у розвитку римської граматичної науки. Це наукове дослідження як за його обсягом, так і за змістом можна вважати синтезом античної граматичної науки. Привертають увагу у вченні Прісціана ґрунтовні визначення кожної частини мови та характеристика їхніх акциденцій. У розділі про ім'я автор подає обґрунтований виклад про іменники, прикметники, числівники і деякі займенники, а також дає широке визначення імені як частини мови та його п'яти акциденцій, ілюструючи свою теорію прикладами з римських письменників доби II ст. до н.е. – I ст. н.е. На думку вченого «ім'я є частиною мови, яка показує загальну або власну якість тіл або речей»: «*Nomen est pars orationis, quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem vel propriam qualitatem distribuit*» [8: II, 56]. До акциденцій імені Прісціан зараховує *species* (вид), *genus* (рід), *numerus* (число), *figura* (будову), *casus* (відмінки) [8: II, 57]. На перше місце серед категорій імені Прісціан ставить *species nominum* – види імен. У нього маємо власні та загальні імена, котрі можуть бути первісного чи похідного виду. Розглядаючи форми слова, Прісціан наслідує Діонісія Фракійського, який теж перелічує *figura simplex, composita i decomposita*.

У римській граматичній науці термін *verbum* у значенні дієслово вперше застосував Палемон. Саме Квінт Реммій Палемон скерував римську граматичну науку першої половини I ст. н. е. на новий шлях [3: 136] і став основним джерелом для Прісціана. Найбільш докладний опис у творі «*Institutiones grammaticae*» займає вчення про дієслово та його акциденції. «Дієслово – частина мови з часами і способами без відмінка, показує дію або пасивність»: «*Verbum est pars orationis cum temporibus et modis, sine casu, agendi vel patiendi significativum*» [8: II, 369]. Цей учений, хоч великою мірою був залежний від відомостей в уже відомих тогочасних працях, зробив і свій внесок у дослідженні дієслова та його граматичних категорій. Він ґрунтовно характеризує часи та поширює вчення про дієвідміни. Для латинського дієслова характерні такі ж акциденції, які вживав Діонісій Фракійський. Прісціан прийняв, запропоновані його римськими попередниками назви, перекладені на латинську мову. Однак, запропонував *coniugatio* (дієвідміна) замість *declinatio* та *modus* (спосіб) замість *qualitas* [3: 54-56].

Наступною частиною мови після дієслова Прісціан вважає дієприкметник і аргументує це тим, що він походить від перших обидвох і тому повинен займати третє місце у системі частин мови. «*cum enim nomen et verbum primum et secundum tenuerunt locum, participium, quod ex utroque nascitur, sequentem iure exigit*» [8: 548]. Значну увагу автор приділяє тут наведенню фактів на затвердження дієприкметника як окремої самостійної частини мови. Він пояснює, чому стоїки не називали дієприкметників серед частин мови, оскільки вони не мають первісного стану, а є похідними від імені та дієслова, та при тому не можна вважати їх ані повним іменем, бо їм властиво утворювати часи, ані дієсловом, оскільки наслідують імена у властивості змінюватися за родами і відмінками [8: 549].

Про займенник Прісціан каже як про частину мови, що вживається замість будь-якої власної назви, приймаючи означені особи «*pronomen est pars orationis, quae pro nomine proprio uniuscuiusque accipitur personasque finitas recipit*» [8: 577]. Прісціан вважає, що грецький ᾠρθρον не є властивим для латинської мови і, називаючи його за стоїчною традицією *infinitus articulus*, розглядає за аналогією до *pronomen finitum* – *pronomen infinitum*.

Наступні частини мови Прісціан коментує коротко та підтримує ті терміни, які вже затвердилися у латинській граматичній науці в попередні століття. У більшості своїх граматичних термінах-назвах Прісціан користувався загальновідомими на той час у римській граматиці лексемами, котрі сягають поглядів палемонівської та діонісійської доктрини. Однак, незважаючи на великі запозичення з тогочасних граматик, римський учений значно поширив свій виклад про дієслово новими правилами, настановами, глибшим аналізом певних особливостей дієвідмінювання та ілюстративним матеріалом.

Прісціан не був винахідником термінів-назв ані частин мови, ані більшості відомих на той час граматичних категорій. Його метою було розвинути та максимально уточнити граматичні факти своїх досліджень та праць авторів попередніх століть як римського, так і грецького лінгвістичного вчення. Прісціан, дійсно, основним грецьким джерелом граматичного вчення вважав Аполлонія Діскола, а на римському ґрунті Реммія Палемона, котрий, у свою чергу, був наслідником Діонісія Фракійського.

Заслуга Прісціана полягає в тому, що він зумів творчо переробити та застосувати до латинської морфологічної термінології все придатне від авторів грецької науки, систематизувати здобутки римської граматики до його часу і дати їм критичну оцінку. Римська граматична наука завдячує саме Прісціану вичерпним, науково обґрунтованим викладом морфології і систематичним викладом синтаксису латинської мови. Прісціан є тим основним руслом, яким антична граматична теорія дійшла через віки до нашого часу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Каракулаков В.В. Роль Марка Теренция Варрона в формировании грамматической терминологии // Сб. докладов и сообщений Лингв. общества. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1975. Т. 5. – С. 82-93.
2. Кобів Й.У. Вчення античних граматиків про відмінки. Автореф. канд. філол. наук. Львів, 1955. – 23 с.
3. Оленич Р.М. Прісціан і антична граматика. Львів: Вид-во Львів. унів., 1973. – 213 с.
4. Оленич Р.М. Вчення Діонісія Фракійця про частини мови // Збірник робіт аспірантів романо-германської та класичної філології. Вид-во Львівс. унів-ту, 1962. – с. 131-149.
5. Пилипів О.Г. Становление и развитие латинской грамматической терминологии (на основе морфологии). Автореф. канд. філол. наук. Львов, 1990. – 23 с.
6. Розенштраух Г.І. Граматична система Діонісія Фракійського. Дисертація канд. філол. наук. Львів, 1951.
7. Сафроняк О.В. Понятійно-термінологічна система граматичної теорії Аполлонія Діскола (на матеріалі морфології). Автореф. канд. філол. наук. Львів, 1993. – 23 с.
8. Dionysii Thracis Ars grammatica /Ed. G. Uhlig. – Lipsiae, 1883. – 224 p.
9. Grammatici Latini /Ed. H. Keil. – V. 1-7. – Lipsiae, 1857-1880.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Полюга – аспірант кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: морфологічна термінологія.